

Podoby mestského a prírodného prostredia v prózach Máriusa Kopcsaya, Moniky Kompaníkovej a Petra Krištúfka

Katarína Badžgoňová

BADŽGOŇOVÁ, K.: The Forms of the Urban and Natural Environmens in the Proses of Márius Kopcsay, Monika Kompaniková and Peter Krištúfek SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 2, p. 139 – 156

Key words: contemporary Slovak prose, urban texts, urban wilderness, antinomy of the natural and the urban

The paper deals with the relation between the urban and natural/rural environments in contemporary Slovak prose with regard to Slovak literary tradition and reflecting on the current changes of a town as exemplified by texts of three authors M. Kopcsay, M. Kompaník and P. Krištúfek. Slovak literature was dominated by the anti-urban solution to the antinomy of the urban and natural environments – the negative depiction of a town along with idealization of the natural environment, which are still in use. The texts reflect on the transformations of a contemporary town and show that the ideal of natural life is an urban construct to a certain extent, and they challenge the traditional motif of a journey from a town back to the country and thematize the disappearing boundaries between the urban and natural environments by using the motifs of the uncontrollably expanding urban environment, peri-urbanization as well as the motifs of urban wilderness. At the same time, by blending foreign elements the texts employ heterogeneity and ambiguity typical of the urban environment.

Kľúčové slová: súčasná slovenská próza, mestské texty, mestská divočina, antinómia prírodného a urbánneho

Téma vzťahu mestského a prírodného (vidieckeho) prostredia, typická pre texty situované do mestského prostredia, je úzko previazaná s hodnotovými súdmi o oboch priestoroch: „odpor vŕči mestu šel najčastejši dohromady s idealizáciou venkova a *vice versa*.“¹ Od 18. storočia sa oba priestory stali zástupné pre tradičné a moderné spoločenské usporiadanie a ich protiklad začal fungovať ako nástroj hodnotenia spoločenských zmien.² Topos mesta vystupoval buď v pozícii stelesnenia dynamiky, ľudského pokroku, individuálnej slobody a skrotovania prírodných síl, alebo ako cudzí priestor odklonu od tradícií, morálneho rozkladu a dehumanizácie.³ Prírodné (vidiecke) prostredie zas bolo alebo zatracované ako spiatočnícke a strnulé, alebo vyzdvihované a idealizované ako stabilné a morálne čisté.

Pri antiurbánnom spracovaní opozície mesto – príroda zohráva dôležitú úlohu modus idyllickosti, ako významový príznak nezávislý od žánru.⁴ Idyla sa chápala už od Theokrita ako „únik z nepříjemné městské skutečnosti“.⁵ Stredo-európska literatúra z nej prevzala topos malebného miesta (*locus amoenus*), stvárnňujúci obrazy pokojného a bezstarostného života v harmónii s prírodou, ktorý v modernej literatúre vystupuje „jako ideál, sen, polemika s realitou“.⁶ Kontrast idyllickej prírody a škaredého mesta je príznačným motívom aj slovenských antiurbánných textov, pričom funguje na utopickom princípe: „topos mesta ako výstrahy“ stojí proti „ostrovnému“ toposu „malebných miest“.⁷

O urbánnej téme v slovenskej literatúre možno hovoriť od sedemdesiatych rokov 19. storočia.⁸ V tomto období prevažovalo antiurbánne spracovanie témy, aj v dôsledku romantikmi vytvoreného mýtu dediny a proklamovanej ľudovosti slovenskej literatúry.⁹ Hodnotová polarita medzi mestským a prírodným (vidieckym) priestorom bola však v slovenskom prostredí historicky determinovaná aj neliterárnymi aspektmi, napríklad rozdielnym pomerom oboch priestorov k národnej otázke.

To, že sa na literárnu opozíciu mestské – prírodné aplikoval národno-ideologický kľúč, bolo dôsledkom konkrétnych dobových podmienok. V literatúre obdobia realizmu¹⁰ a neskôr tiež v dielach medzivojnového obdobia (dejovo situovaných pred rozpad rakúsko-uhorskej monarchie)¹¹ bolo mesto, predovšetkým

1 DERDOWSKA, Joanna: *Kmitavá mozaika. Městský prostor a literární dílo*. Příbram : Pistorius & Olšanská, 2011, s. 96.

2 SVATOŇ, Vladimír: Na cestě z centra na okraj – z města na venkov. In: KRÁL, Oldřich – HRBATA, Zdeněk (eds.): *Cesty. Pojem - Metafora - Žánr*. Praha : Univerzita Karlova, 2004, s. 115 – 116.

3 Svatoň, c. d., s. 116 – 118; Derdowska, c. d., s. 96 – 97.

4 ŠIDÁK, Pavel: *Úvod do studia genologie*. Praha : Akropolis, 2013, s. 90 – 91, 241 – 242.

5 Tamže, s. 238.

6 Tamže, s. 242.

7 BÍLIK, René: K tematizácii mesta v slovenskej literárnej kultúre (O jednom kultúrnom konštrukte).

In: MALURA, Jan – TOMÁŠEK, Martin (eds.): *Město. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2011, s. 51.

8 HUČKOVÁ, Dana: Podoby veľkomesta a malomesta v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia (Úvodné poznámky k téme). In: *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 6, s. 506 – 545.

9 Bílik, c. d., s. 46 – 56.

10 Hučková, c. d., s. 506 – 515.

11 MINÁR, Pavol: Mesto v slovenskej medzivojnovnej fikcii (predpoklady, pravidlá, kódy a logika produkcie textov). In: MANNOVÁ, Elena (ed.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava : AEP, 1998, s. 119 – 121.

Budapešť, zobrazované ako cudzí priestor maďarského národa. V slovenskom meste išlo pri uplatnení nacionálneho kľúča o cudzích Maďarov a slovenských maďarónov. Ideová opozícia naše – cudzie sa však už ani v realistickej literatúre nedodržiavala úplne – v niektorých textoch bola prehodnocovaná alebo otvorene spochybňovaná (napr. kritika slovenského malomesta – Janko Jesenský, Ladislav Nádaši-Jégé; reprezentácie Budapešti ako národnostne rôznorodého, no zároveň domáceho priestoru aj pre tam žijúcich Slovákov – Samuel Czambel, Daniel Bachát-Dumný).¹²

Opozícia naše – cudzie ostáva literárne živá aj v medzivojnovom období, no zvyčajne už bez národného zaťaženia, iba v duchu dichotómie: známa (vo význame osobne zažitá) príroda/dedina – cudzie (nepoznané) mesto. Ukazuje to nielen na nadväzovanie na predchádzajúcu literárnu tradíciu zobrazovania dedinského a prírodného priestoru,¹³ ale takisto na stav urbanizácie v slovenskom prostredí – mesto ostávalo pre autorov skúsenostne i literárne neistým prostredím: „celú antiurbánnu líniu možno čítať ako gesto snažiace sa integrovať urbanizujúcu sa kultúru späť do semioticky uzatvorenej dediny.“¹⁴ Mesto bývalo zobrazované ako civilizačný priestor, ktorý je však ohraničený, cudzí, dehumanizujúci, morálne poklesnutý, nebezpečný až démonický. Oproti tomu dedina a prírodná krajina sú známym, otvoreným miestom autenticity a čistoty.¹⁵ Antiurbánna optika nie je v danom období jedinou podobou písania o meste, vzhľadom na svoju početnosť sa však javí ako dominantná. Súbežne ale vznikali urbánne texty, ktoré nevychádzali z negatívneho obrazu mesta, ale k téme mesta pristupovali v duchu otvorenosti, komunikácie, kozmopolitizmu.¹⁶ Práve táto urbánna línia narúša ustálenú predstavu o prepojení slovenskej literatúry iba s toposom dediny.¹⁷ Tieto texty, keďže neboli limitované obmedzením sa na rustikálne prostredie či „povinnosťou“ negatívneho zobrazenia mesta, sa vyznačujú v porovnaní so staršími dielami väčšou tematickou a poetickou variabilitou a flexibilitou – mesto predstavujú ako civilizujúci až bezpríznačový topos, ako pluralitný, semioticky diferencovaný priestor štruktúrovaný postavou.¹⁸ Ako príklad možno uviesť novelu *Laco a Bratislava* Ivana Horvátha (1928) alebo romány *Pisár Gráč* Jozefa Cígera Hronského (1940), *Cesta za snom* Štefana Gráfa (1942) či *Život bez konca* Františka Švantnera (1949).¹⁹

Súčasťou motivického vzťahu mesta a prírody (vidieka) je ich spojenie prostredníctvom cesty, pričom tento pohyb „môže smerevať pryč od pôvodného smere k umelému a tragickému, môže byť bludným a marnou snahou, môže byť i návratom k pôvodnému, do lúna večného rozenia a smrti.“²⁰ Motív cesty medzi protikladnými prostrediami je výrazne zastúpený aj v slovenskej literatúre. V realistických dielach²¹ i v poetologicky diferencovanejších textoch z medzivojnového

12 Hučková, c. d., s. 506.

13 Hučková, c. d.; Minár, c. d.; Bílik, c. d.

14 Minár, c. d., s. 122.

15 Tamže, s. 114.

16 Tamže, s. 120–135.

17 Tamže.

18 Tamže, s. 122.

19 Tamže.

20 Svatoň, c. d., s. 113–114.

21 Hučková, c. d.

142 obdobia²² ide predovšetkým o cestu mladého človeka zo slovenskej dediny do cudzieho veľkomesta – za prácou, štúdiom, ako prejav vzbury či zvedavosti, t. j. o dobrovoľný prechod do vysnívaného prostredia slobody, možností, kultivácie atď. Štruktúrnym príznakom textov s antiurbánou témou sa stáva negatívne „predporozumenie“ mestu,²³ následkom ktorého je postava zhnusená, zdesená či traumatizovaná cudzím veľkomestom. Ako riešenie sa ponúka návrat do bezpečného lona prírody/dediny v duchu stabilizácie a obnovenia pôvodného poriadku.²⁴ Urbánne texty pracujúce s touto opozíciou sa síce obdobnej ceste nevyhýbajú, ale idylický návrat k „prirodzenému“ poriadku prírody/dediny už nepovažujú za nutný.²⁵

Hoci vzťah prírodného a urbánneho nie je v súčasnej slovenskej literatúre najrozšírenejšou témou mestských textov, má v nej svoje zastúpenie. Na jednej strane mesto nie je cudzím prostredím, s ktorým treba narábať len v opozícii s vidiekom ako známym priestorom, je literárne uchopiteľné aj samostatne. Na druhej strane jeho podobu ovplyvňujú zmeny súdobého mesta, akými sú rozširovanie mestského osídlenia, skultúrnenie a ústup prírodnej krajiny, suburbanizácia, napájanie vidieka na mesto prostredníctvom komunikačných tokov (fyzických či virtuálnych) a pod.²⁶ Problematizuje sa klasická dichotómia mesta a prírody (vidieka), pretože mesto sa síce konštituuje „v opozícii k divej prírode“, no „postupne z nej robí svoju domestikovanú súčasť“.²⁷ Zjednodušene sa dá povedať, že civilizáciou nedotknutá príroda a vidiek, ktoré tvorili protipól mesta, už viac-menej neexistujú. Súčasnú mestskú texty tieto premeny reflektujú odklonom od zobrazovania mesta v kontraste s prírodným/vidieckym prostredím alebo odlišným spracovaním tohto vzťahu. Príroda a vidiek strácajú štatút útočiska, menia sa na upadajúcu perifériu, satelitné mestečko či fikciu. Pôvodne pevné hranice medzi mestským a vidieckym sa narúšajú.

Joanna Derdowska charakterizovala vzťah medzi prírodným a urbánym v súčasnej českej próze ako poetiku prelínania.²⁸ Definujúcim činiteľom je oslabenie striktného delenia medzi mestským a prírodným priestorom – hranice medzi pôvodne separovanými zložkami sa strácajú, rozrušujú. Miznutie hraníc v súčasnej českej próze podľa nej reflektuje premeny fyzického mesta a zároveň je „zdrojom vitality mesta a úspešne vytváří jeho polyfunkčnú a polysémantickú smiešninu“.²⁹ Obdobné prelínanie, vzájomné prestupovanie mestského a prírodného priestoru na ich hraniciach aj vo vnútri možno sledovať i v súčasnej slovenskej próze – cieľom štúdie je postihnúť tieto aktuálne podoby vzťahu prírodného a urbánneho prostredia na príklade vybraných textov troch súčasných slovenských autorov: Máriusa Kopcsaya (*Domov*, 2005; *Medvedia skala*, 2009), Moniky Kompaníkovej (*Biele miesta*, 2006; *Na sútoku*, 2016) a Petra Krištúfka (*Telá*, 2016).

22 Minár, c. d., s. 115 – 119.

23 Tamže, s. 115 – 116.

24 Bílík, c. d., s. 47 – 52; Svatoň, c. d., s. 116 – 117.

25 Minár, c. d., s. 121 – 135.

26 BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: *Urbánna antropológia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2003. Dostupné na: <https://www.ff.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=489> [Dátum stiahnutia: 2018-03-12]; MONGIN, Olivier: *Urbánni situace*. Praha : Karolinum, 2017.

27 MARCELLI, Miroslav: *Mesto vo filozofii*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 12.

28 Derdowska, c. d., s. 96 – 114.

29 Tamže.

Vzťah prírodného a urbánneho vo vybraných textoch

Máriusa Kopcsaya

Priestor v textoch M. Kopcsaya je vo veľkej miere formovaný optikou protagonistu.³⁰ Vzťah subjektu k priestoru možno vykresliť na osi mesto – príroda, ktoré sú zobrazené ako hodnotové protiklady. Mesto je zobrazované ako ošklivé, neprístupné a hostilné, či už ide o jeho obyvateľov (agresívne, asociálne postavy a pod.) alebo o samotnú podobu: „*Otvoril si okno do dvora, v ktorom nesvietila ani jedna lampa. Ponad hradbu čiernych striech prenikal jediný záblesk z okolitej civilizácie – červené svetlo televíznej veže. Zreteľne sem doliehalo buchotanie vlakov, ktoré odchádzali z neďalekej stanice.*“³¹ Mestský priestor vo všeobecnosti evokuje zlyhanie a bezvýhodiskovosť protagonistovej situácie, ktoré konzekventne vedú k rozpadu jeho identity.

Oproti tomu prírodné prostredie má v tvorbe M. Kopcsaya štatút útočiska. Malo by byť bezpečným miestom v mori inak nepriaznivej reality.³² Instantnou podobou prírody ako útočiska je pozorovanie prvkov či procesov v priestore mesta, ktoré neslúži len ako propagácia nepoužiteľných vedomostí protagonistov (texty prerušované botanickými či astronomickými postrehmi), ale je pre nich aj zdrojom útechy, únikom pred šedivou ohrozujúcou mestskou realitou alebo vlastnými problémami:³³ „*Kráčal po ulici, bol jún, zeleň bola svieža, voňala pokosená tráva, len nadáciu nie a nie nájsť. Nedá sa nič robiť, za kamarátom zájde inokedy, článok napíšu potom.*“³⁴ Ďalším príkladom môže byť opis, ktorý nasleduje po búrlivej rodinnej hádke končiacej zabitým (imaginárnym) psom: „*Na chodník padajú svetlozelené lupene kvetov sofory japonskej. Ich bohaté strapce zdobia husté tmavozelené koruny stromov lemujúcich našu ulicu. Už dopoludnia je teplo, snečno, leto akoby sa opäť vrátilo.*“³⁵ Ostrovčeky prírody v meste pôsobia idylicky, možno ich vnímať ako idylické malebné miesta (*loci amoenus*). Sú to ohraničené ideálne priestory odtrhnuté od okolitého sveta a diania. Ich idylickosť sa odhaľuje na pozadí predchádzajúcej deficitnej a disharmonickej mestskej skúsenosti.³⁶

Na prvý pohľad by mali texty predstavovať tradičnú podobu riešenia antinómie prírodného a urbánneho prostredia: nepriateľské až démonizované mesto v opozícii s bezpečnou až idylickou prírodou. Možno tu však vidieť isté

30 JANEČOVÁ, Tamara: *Kontexty a podoby outsiderstva v súčasnej slovenskej próze (Stanislav Rakús, Balla, Mérius Kopcsay)*. Dizertačná práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2016, s. 47; KAMENČÍK, Marián: Domov ako permanencia úniku – stratifikácia literárneho priestoru a jeho modality (na príklade románu Máriusa Kopcsaya Domov). In: POSPÍŠIL, Ivo – ŠAUR, Josef (eds.): *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Brno : Masarykova univerzita, 2010, s. 276 – 277. Dostupné na: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/133538> [Dátum stiahnutia: 2016-03-15].

31 KOPCSAY, Mérius: *Domov*. Bratislava : K. K. Bagala, 2005, s. 22.

32 Janecová, c. d., s. 47 – 60.

33 U M. Kompaníkovej podobné malebné scenérie v mestskom prostredí fungujú opačne – svoju malebnosť strácajú (spustnuté parky) alebo sú v konflikte s postavou: „Mesto je ako vymenené. Kým som bola v kancelárii, zasvietilo slnko, strapaté hlavy rozkvitnutých tráv vysadených v záhonoch okolo námestia uschli a teraz sa aj napriek môjmu hnevu roztopašne kývajú zo strany na stranu. Zohriatym vzduchom letia obaly od žuvačiek a škrupinky z vylúpaných pečených gaštanov.“ Cit. podľa KOMPANÍKOVÁ, Monika: *Na sítoku*. Bratislava : Artforum, 2016, s. 99.

34 Kopcsay, Domov, c. d., s. 71.

35 KOPCSAY, Mérius: *Medvedia skala*. Bratislava : Marenčin PT, 2009, s. 85.

36 Bilík, c. d., s. 50 – 53.

144 posuny – hoci mestský priestor sa nezbavuje svojho negatívneho náboja, pokusy protagonistov nájsť útočisko v prírode sú neúspešné, prírodný ideál v kontraste so vsadeprítomným mestom a každodennou realitou zlyháva.

Fabula prózy *Medvedia skala* môže ilustrovať nadväzovanie na tradičný motív návratu do prírody z nepriateľského mesta – útek do lesa (v dôsledku pracovných ťažkostí) v okolí Modry, do miest protagonistovho detstva, počas ktorého postava nájde riešenie svojich starostí. Lesné scenérie doplnené o botanické fakty sú harmonické, ponúkajú idealizovaný obraz života v duchu návratu k prírode a prirodzenosti. Ozdravný návrat sa ale nekoná, resp. ak aj áno, je neúplný. Kozma do lesa uteká, ale uviazne na skale a všetky idealizované potulky prírodou sa uskutočňujú len v alternatívnych vesmíroch (t. j. v protagonistových predstavách). Jedine v nich sa v prírodnom priestore nevyskytujú civilizačné prvky (od ohnisk cez potrebu mobilného signálu až po asfaltové cesty) a protagonista dokáže „*prirodené a živočíšne existovať*“.³⁷ Zlatý vek bezstarostnosti a prirodzenosti je však v aktuálnom svete nedostupný. Protagonista ostáva uväznený na skale, prenasledovaný banálnymi starosťami, až kým sa mu nepodarí z patovej situácie vyslobodiť vďaka pátraniu po mobilnom signáli (teda civilizačnému prvku) a vrátiť sa do mesta. Idylickosť prírody, rovnako ako idylické detstvo,³⁸ ostáva doménou spomienok a fantázií, pričom pri konfrontácii s každodenným svetom zlyháva. Záverečné optimistické vyústenie novely v prísľube nového vzťahu taktiež nie je produktom pobytu v lese, ale odohráva sa v meste – pred budovou firmy, v mestskom byte, teda opäť v mestskom, inak nepríjemnom priestore. Idylickosť tu potom funguje ako únik pred huriavkom sveta, sprevádza ju však strata dôvery v obnovenie stability.³⁹ Priznanou iluzívnosťou, fikčnosťou prírodnej idylly M. Kopsay relativizuje ďalšiu možnú alternatívu k útrpnej každodennosti, tentoraz v podobe návratu k rousseauovskej prirodzenosti, úniku pred morálne a inak zdeformovanou spoločnosťou.

Podľa R. Bílika možno odpor k mestu, „ideu mesta ako démona či obludy“ chápať ako „mestský intelektuálny konštrukt“, keďže vzniká v dôsledku negatívnej skúsenosti s mestom a je „situovaný do mestského recepcného prostredia“.⁴⁰ Rovnako mestská je potom aj idealizácia prírody, príp. vidieka vychádzajúca z odporu k mestu.⁴¹ V analyzovaných textoch je podobne základným tematickým zdrojom najmä mestská každodennosť. Proti nej, predovšetkým u M. Kopsaya a M. Kompaníkovej, stojí predstava viac či menej idylickej prírody ako možného vyslobodenia z rutinného fungovania. Táto situácia je však v textoch reflektovaná – texty priznávajú svoju mestskú optiku, vymedzenie mestom – od drobností ako paneláky vyčnievajúce spoza stromov cez opakujúce sa motívy pobytu v prírode v aute až po nemožnosť úniku z mesta. Priznaný je aj mestský charakter

37 Kopsay, *Medvedia skala*, c. d., s. 23.

38 KRČMÉRYOVÁ, Eleonóra: *Poznámky k prozaickej (de)generácii*. Bratislava: Stimul, 2008, s. 68.

39 MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (eds.): *Encyklopédie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 276.

40 Bílik, c. d., s. 52.

41 Tamže.

idealizácie prírody – prepájaním prírodných a mestských prvkov alebo priznanou vykonštruovanosťou idylickej prírody, ako to možno vidieť v *Medvedej skale*.⁴²

Typický poetický topos protikladu mesta a prírody (vidieka), resp. kultúry a prírody možno vnímať ako širšiu opozíciu medzi centrom a perifériou.⁴³ V prípade Kopcsayovej prózy *Domov* nadobúda charakter cesty z okrajového sídliska do centra mesta.⁴⁴ Oba priestory na seba preberajú atribúty asociované s toposmi výstrahy (nehostinné až demonizované centrum) a ostrova (malebné sídlisko na okraji mesta), ako ich v súvislosti s témou pomenoval R. Bílik.⁴⁵ Zo sídliska, idylickej „vysočiny“, schádzajú Muchovci späť medzi ľudí, do nepriateľského mesta. „Vrchárskou idyloou“⁴⁶ tu je pôvodný sídliskový byt, ktorý sa nachádza na okraji mesta, nad mestom a blízko lesa: „*Na sídliskových trávnikoch kvitli podbele, čo mu pripomínalo, že (zatiaľ ešte) býva v horách, pretože podbel' je kvet spojený s horským biotopom.*“⁴⁷ V tomto priestore akoby ani neboli iní ľudia a všetko od počasia cez výhľad je tam idylické: „*s nostalgiou (si) vybavuje teplý marcový podvečer, keď sa vykláňal z okna v obývačke, fajčil, díval sa na mesto a na okolité kopce (...) Belasá obloha postupne tmavla optimálnym jarným tempom súmraku – nestmievalo sa zdlhavo ako v lete, ani prudko a náhle ako v zimných mesiacoch.*“⁴⁸

Centrum mesta je oproti tomu ošklivé, ohrozujúce, démonické alebo aspoň ubíjajúce a bezvýchodiskové – či už svojimi obyvateľmi⁴⁹ alebo stiesnenou architektúrou ulíc aj bytu v centre.⁵⁰ Vrcholom sú snové motívy padajúcich veží či detí topiacich sa v asfalte na mestskom dvore v krajine z modrého zošita. Vnútorň mestský dvor by mal byť mestskou podobou malebného miesta, bezpečnej záhrady. Často je priestorom detských hier, spomienok alebo vstupom do vlastnej/mestskej minulosti.⁵¹ V *Domove* sa napojenie na detstvo zachováva – na tmavom mestskom dvore je dieťa, dvor je súčasťou snovej krajiny, ktorú si Mucha vytvoril. Dvor je však opozitom malebného miesta a spadá do toposu mesta ako výstrahy

42 Dokonca aj nostalgicky idealizované detstvo protagonistov – idylickosť v novodobých textoch sa spája so spomienkovou perspektívou a naivnou detskou optikou, ktorá „umožňuje priblížiť se ideálu celistvého, nezmechanizovaného života“ (Mocná – Peterka, c. d., s. 276) – spája M. Kopcsay s mestským a fiktívnym (krajiny modrého zošita v *Domove*) a nie prírodným prostredím, „letné prázdniny u babičky a dedka, ktoré som prežil práve tu, pod Medvedou skalou, pravdaže nie v nejakej romantickej chalúpke na samote, ale na normálnom sídlisku malomesta, kde som napokon trávil väčšinu svojho detstva.“ Kopcsay, *Medvedia skala*, c. d., s. 30.

43 Svatoň, c. d., s. 114.

44 Problematike vzťahu medzi centrom a perifériou v románe M. Kopcsaya *Domov* sa venoval M. Kamenčík, podľa ktorého vzťah protagonistu k priestoru „umocňuje profil hlavného protagonistu, ktorý vo svojej neautentickej existencii a neschopnosti si vytvoriť životnú alternatívu (domov) nachádza iba hodnotové prázdno“. Kamenčík, c. d., s. 286.

45 Bílik, c. d., s. 47 – 52.

46 Pastiersky archetyp predstavuje jednu z priestorovo ukotvených podôb súžitia človeka s prírodou v literatúre; viaže sa s umiestnením hore a mimo civilizáciu; spája sa s hodnotami ako sloboda a voľnosť, ale lokalizované je na odľahlom ohraničenom ideálnom priestore v rozpore s ostatkom sveta, teda spadá do utopickej tradície (topos utopického ostrova). Bližšie Bílik, c. d., s. 47 – 52.

47 Kopcsay, *Domov*, c. d., s. 17.

48 Tamže.

49 Podľa P. Minára sú mestské postavy v antiurbánných textoch „artikuloané s negatívnym príznakom“. Minár, c. d., s. 115. Podobne je mesto M. Kopcsaya zaplnené figúrkami bezdomovcov, neochotných predavačiek, neohľaduplných kolegov, agresívnych svalnatých mladíkov či neprijemných susedov.

50 Kamenčík, c. d., s. 274 – 277.

51 HODROVÁ, Daniela: *Citlivé město. Eseje z mytopoetiky*. Praha: Akropolis, 2006, s. 294 – 295.

146 (stiesnenosť, ošklivosť, ohrozenie): „*tmavý mestský dvor obohnáný pochmúrnou hradbou čiernych činžiakov (...) aj vedľa neho bublal a kypel horúci asfalt, dymilo sa z neho a k miestu sa pomaly blížil ťažký fučiaci asfaltovací stroj. Pred ním utekalo malé svetlovlasé dieťa, asi dievčatko, ale možno aj útlý chlapček. Dieťa – chlapec či dievčatko – zrazu spadlo do horúceho asfaltu a utopilo sa v ňom.*“⁵² Variáciou motívu sú hry detí so stavebným materiálom, v ktorých je opäť idylickosť detských hier na mestskom dvore narušená – miesto hračiek odpad: „*snažil sa nedívať z okna na zablatený špinavý dvor, na ktorom hrdzavé kontajnery chrlili odpadky, samé šikovné veci, deň čo deň si ich rozoberali nejakí šikovní ľudia z ulice, hrávali sa s nimi aj deti, šarvanci v teplákoch mávali a švihali okolo seba hrdzavými drôtmi, potom tehľami rozťkali vyhodené fľaše na menšie a menšie úlomky črepín, kopali do prehnutých dosák, divoko ťuchotali s mokrym igelitom ako betmeni.*“⁵³ Detské hry dotvárajú obraz ohrozujúceho mesta a zároveň sú založené na deštrukcii ako opakovaní činnosti „dospelých“, mesta a jeho stavebného elánu.

Utopický priestor horskej pastviny je nahradený mestským sídliskom, teda civilizačným priestorom, ktorý sa síce nachádza na kraji lesa, no lesom nie je.⁵⁴ Na rozdiel od tradičného riešenia konfliktného vzťahu k mestskému priestoru sa v próze *Domov* návrat do prírody nekoná. Výsledkom je deziluzívny rozpad osobnosti. Ďalším rozdielom oproti pôvodnej schéme je skutočnosť, že prechody sa dejú len v rámci mesta, z periférneho sídliska do mestského centra. M. Kopsay tu pracuje s dvoma ideálmi: primárne je to odmietaný ideál života v centre, až na jeho pozadí sa rozvíja druhý model – prírodná idyla v podobe sídliskovej periférie (motív prírodnej idyly možno pritom označiť za typický pre celú autorovu tvorbu).

Vzťah prírodného a urbánneho vo vybraných textoch Moniky Kompaníkovej

Priestor zohráva dôležitú úlohu aj v tvorbe Moniky Kompaníkovej. Indikujú to už názvy jej próz – *Miesto pre samotu*, *Biele miesta*, *Na sútoku*. Základnou charakteristickou črtou je prepojenie priestoru s postavami, priestor deja im vtlačá svoju podobu, chladné a chátrajúce prostredie korešponduje s deficitnými vzťahmi a psychickým/citovým rozpoložením postáv.⁵⁵

Vzťah mestského a prírodného (vidieckeho) priestoru je v jej tvorbe návratnou témou, často v podobe protikladu civilizačného a prírodného. Vidiecke prostredie zobrazuje bez idealizácie,⁵⁶ pracuje s motívmi zanikajúceho vidieka, či už je to vymierajúca dedina na periférii, hmotný aj sociálny nedostatok vidieckeho prostredia, alebo prienik civilizačných vymožeností doň – napr. *Biele miesta*, kde mesto predstavuje akúsi formu vyslobodenia zo zlých existenčných

52 Kopsay, *Domov*, c. d., s. 49.

53 Tamže, s. 51.

54 Okrem toho vzniká prepojenie s pôvodnou koncepciou sídliska, ktoré malo byť modernou mestskou utópiou, teda využitie celkom odlišnej idealizácie. Zároveň však, berúc do úvahy súčasné významy spájané so sídliskovým bývaním (napr. sídlisko ako provizorium, ako anonymné prostredie bez estetických hodnôt, stiesnenosť atď.), je sídlisko-idyla značne parodické. Zobrazením sídliska ako oázy sa tiež relativizuje platnosť apriórnych súdov o „panelákovom pekle“.

55 SOUČKOVÁ, Marta: *P(ri)ózy po roku 1989*. Bratislava : Ars Poetica, 2009, s. 327 – 331.

56 PASSIA, Radoslav – TARANENKOVÁ, Ivana (eds.): *Hľadanie súčasnosti*. Bratislava : LIC, 2014, s. 103; Součková, c. d., s. 325.

podmienok a zároveň lákadlo (sen postavy zo zanikajúcej dediny presťahovať sa kamsi, kde je kúpalisko a anonymita).⁵⁷ Opakujú sa motívy negatívne ladeného tradicionalizmu vidieka – v *Bielych miestach* je to biľag „cudzinky“, ktorý sprevádza matku, v novele *Na sútoku* zas príbeh muža na materskej dovolenke, ktorý musí „pretrpieť posmech celej dediny“⁵⁸ a ktorému je ako možné riešenie problému ponúkaný benefit anonymity mesta.

Napriek tomu je mesto primárne zobrazované kriticky – je cudzím alebo upadajúcim priestorom, ktorý stojí v kontraste ani nie tak voči dedine, ako skôr k prírodnému prostrediu. Novela *Na sútoku* pracuje s obrazmi ošklivého, pustého mesta: „Nefunkčné haly s vytlčenými oknami, dažďom vymyté nečitateľné nápisy na múroch a strechách.“⁵⁹ Prítomný je aj obraz indierentného mesta ubíjajúcich povinností a rutiny: „Takmer všetok čas som trávila len so synom, s kolegami v neutrálnej konverzácii alebo s klientami v nekonečnej divadelnej hre (...) Bola som presvedčená, že vo mne všetko zomrelo.“⁶⁰ Rovnako možno hovoriť o potrebe vymaniť sa z ťažkostí každodenného fungovania, zo strnulosti a citovej vyprahnutosti (v prípade novely *Na sútoku* „obohatenej“ o permanentné dochádzanie za prácou do väčšieho mesta). Spôsobom úniku tu okrem iného má byť v duchu textov s antiurbánnym zameraním návrat do prírody.

Prírodné prostredie sa primárne asociuje s pohybom a premenlivosťou – motívy tečúcej vody, premenlivého počasia, zveri, záverečný beh hlavnej postavy. Podobne v *Piatej lodi* je to stiesnený priestor bytu v kontraste s kvitnúcim okolím záhradnej chatky.⁶¹

Jedným zo znakov tvorby M. Kompaníkovej je téma kontaktu a vzťahov – s inými aj so sebou.⁶² Prejavuje sa to aj na vzťahu medzi prírodným a mestským prostredím. Fungovanie postáv v nich môže byť totiž diferencované cez motívy telesnosti, v podobe intimného vzťahu i vlastnej aktivity.

V mestskom prostredí je pohyb postáv absentujúci, obmedzený alebo nepríjemný a ich aktivita zredukovaná na vizuálne podnety (opakujúce sa motívy pasívneho sledovania diania, často spoza okna). Oproti tomu sa prírodné prvky spájajú s aktivitou a činnosťou – motívy tečúcej vody (návratný motív v autorkiných textoch), zarastania, živlov alebo vlastnej aktivity postáv – je miestom, ktoré ponúka emočné a telesné prežívanie v kontraste s umrtným prostredím mesta: „Cítim, že sa moje telo pripravuje na poriadny rozbeh. Chce sa mu bežať a to je stav v mojom pomaly sa vlečúcom živote celkom nezvyčajný.“⁶³ Ide zároveň aj o odstup

57 Negatívna skúsenosť s mestom a následný návrat sa spájali aj s motívmi záchrancu – slečnú zvedení v meste príde vyslobodiť chlapec z dediny/vrchársky šuhaj (Bílik, c. d.; Minár, c. d.). V *Bielych miestach* sa s týmto motívom pracuje – Dávid hľadá v neónmi osvetlenom meste priateľku z detstva, aby ju vyslobodil z ošklivého väzenia vývarovne (moralizátorské sprznenie nevinnéj duše sa nekoná, ale deziluzívny obraz o mestskom živote plnom možností áno) a aby sa spolu vrátili do Medovariek. Harmonický návrat sa však nekoná, dievčina ho odmieta a dedina je opustená.

58 Kompaníková, *Na sútoku*, c. d., s. 67.

59 Tamže, s. 100.

60 Tamže, s. 122.

61 LEŠOVÁ, Daniela: Ako priestor rozpráva príbeh o anestetike alebo Čo majú spoločné Gregory Crewdson a Monika Kompaníková. In: FEDROVÁ, Stanislava – JEDLIČKOVÁ, Alice (eds.): *Intermediální poetika příběhu*. Praha: Akropolis, 2011, s. 47 – 48.

62 Součková, c. d., s. 324 – 345; Lešová, c. d., s. 31 – 51.

63 Kompaníková, c. d., s. 138.

148 a separáciu postavy od seba i od prostredia, v ktorom je nútená mechanicky sa pohybovať – vnútorné umŕtvnenie v dôsledku dlhodobého deficitu, ktoré sa podpisuje takisto na priestore a jeho podobách (spustnuté, chladné mesto či dom) a aj na vzťahu postáv k nemu (averzia, indiferencia, nezabývanosť). Toto citové umŕtvnenie dokáže narušiť kontakt a v prípade novely *Na sútok* sa rovnako asociuje s prírodným prostredím.

Cesta protagonistky z mesta do lesa, pod horu, koreluje s postupným uvoľňovaním zábran, odhadzovaním bremien: „*Kým sme v meste, ovládam sa, odvrátim hlavu a pozerám von. Trochu taktizujem, hrám nezaujím, kdeže je nekontrolovateľná detská bezprostrednosť. (...) Opustili sme mesto (...) Cítim sa ako malé dieťa, ako môj syn spiaci v mojej posteli s rozhodnými rukami a odhaleným bruškom, zraniteľný a krehký a predsa pokojný.*“⁶⁴ S postupným vzdáľovaním sa od mesta sa stupňuje kontakt a intimita postáv. K uvoľneniu dochádza až za dedinou, v lese, kde „*nebolo živej duše, žiadne stroje, žiadni ľudia, zem stvrdnutá mrazom. (...) Bolo to jedno z miest, ktoré sme našli na potulkách a ktoré boli svojím spôsobom vytrhnuté z krajiny a z kontextu, malebné zátišia zo starého sveta. Nič sme odtiaľ nevzali, nič sme tam nenechali.*“⁶⁵ Ide v podstate o malebné miesto, odtrhnuté od sveta, ktoré má ponúknuť bezpečnú oázu bez ľudských zásahov. Vymaniť sa z mestskej každodennosti, pretvárkou a strnulosti umožňuje intimita a obnovená telesnosť.⁶⁶ V duchu tradičného prístupu k opozícii mesto – príroda sa tu znovu nájdený kontakt so sebou aj s okolím spája s prírodnými motívmi: „*Pomaly strácam pevnú zem pod nohami, les cez zle zatiahnuté okno vstupuje do vnútra auta, srieň sa rozdápa a ja som mokrá, udýchaná, stratená v krajine, v hline, v zelenom machu a zotletom listí.*“⁶⁷ Je to ale len krátkodobé vytrhnutie z mestskej každodennosti a nie trvalý návrat. Taktiež nejde o bezprostredný návrat do lona prírody, túto situáciu postavy prežívajú v pohodlí auta.

Obdobný charakter má (už citovaný) záverečný beh ako akési katarzné vyvrcholenie, teoreticky úspešný útek pred mestskou každodennosťou, v ktorom sa pôvodná strnulosť mení v pohyb, dovedy asociovaný s prírodnými motívmi: „*Pod nohami cítim betón a drobné kamienky, ktoré z betónu vytlačili ranné prízemné mrazy. Cítim, že sa moje telo pripravuje na poriadny rozbeh. Chce sa mu bežať a to je stav v mojom pomaly sa vlečúcom živote celkom nezvyčajný.*“⁶⁸ Opäť sa miesi sústredené vnímanie vlastného tela a únik z mesta do lesa. Nepracuje ale s idylicky zafarbenou krajinou, malebným miestom, ako to je u M. Kopcsaya – do popredia sa dostáva krajina s črtami mestskej divočiny, v ktorej sa civilizačné a prírodné prelína, a zároveň sa civilizačné prvky v krajine zrovnoprávňujú, čo možno vidieť na motíve koľajníc v lese vo funkcii Ariadnovej nite, kompasu, ktoré neskôr vystrieda potok, čím sa opäť rozvracia kategorické posudzovanie oboch priestorov.

64 Tamže, s. 100 – 101.

65 Tamže, s. 102.

66 Telesnosť hrá vo všetkých analyzovaných textoch podstatnú úlohu a všeobecnejšie je dôležitým prvkom súdobých mestských textov. Zjednodušene možno dôraz na telesnosť vnímať ako snahu o vyváženú dekorporalizovaný mestský priestor, aj s príspevom modernej architektúry. Bližšie Hodrová, c. d., s. 28 – 29.

67 Kompaniková, c. d., s. 104.

68 Tamže, s. 138.

Hoci príroda nesie kladné konotácie, antinómia mestského a prírodného prostredia v tvorbe M. Kompaníkovej nie je tradične antiurbánna. Na jednej strane vtahuje každodenná realita postavy naspäť a samotné návraty sú len krátkodobé, potenciálne fiktívne, či vyhodnotené ako nechcené: „*pole je pusté, v bezvetří sa nezavlní ani jedno steblo. Myslela som si, že pocit šťastia sa naplno rozvinie, keď naokolo nebudú žiadne prekážky, len otvorený priestor, no nestalo sa tak.*“⁶⁹ Na druhej strane prírodné prostredie nie je oprostene od ľudskej aktivity – či už sú to pozostatky niekdajšej činnosti, alebo charakter kultúrnej krajiny. Na rozdiel od bezvýchodiskovosti a deziluzívneho riešenia u M. Kopsaya pracuje M. Kompaníková viac s koexistenciou a miešaním oboch zložiek. Pôvodná opozícia prírodného a urbánneho sa mení na prelínanie oboch priestorov, pričom v pozadí stále možno cítiť náznaky pôvodnej protipozície ošklivé mesto – lúbezná príroda.

Vzťah prírodného a urbánneho v próze Petra Krišťúfka

Aj keď ústrednou témou románu *Telá* Petra Krišťúfka nie je telesnosť a voľba medzi mestom a prírodou nie je základom textu, motívy mestsko-prírodného vzťahu sú v nej prítomné – dotvárajú obraz súdobého mesta, Bratislavy a života v nej. Obraz mesta je v podaní P. Krišťúfka fragmentárny, zároveň blazeovaný⁷⁰ a monotónny: „*Takto zrejme vyzerá samotné Peklo: spolok šiestich nudiacich sa dospelých obklopených vrieskajúcimi deťmi na konci toho najobyčajnejšieho dňa, aký si človek dokáže predstaviť, pričom všetci predstierajú, že sa náramne bavia a že presne takto to má byť.*“⁷¹ Unavujúca každodennosť mestského života spája *Telá* s analyzovanými textami M. Kopsaya a M. Kompaníkovej, ale na rozdiel od nich u P. Krišťúfka absentuje odmietavý postoj voči mestu.

Naopak, práve prírodné motívy u neho často vystupujú ako cudzí element: „*Liesky, brezy a jelše už potichu kvitnú, šíria všade vzduchom svoj pel, ktorý mu spôsobuje upchatie nosa a nepríjemne škrabanie na podnebí, malátnosť a záchvaty kýchania.*“⁷² Kým M. Kopsay zachytáva, ako malebné ostrovčeky požíera mesto (cez obraz klčovania stromov), P. Krišťúfek zobrazuje mestskú prírodu v pozícii votrelca/útočníka.

Najvýraznejšie to vidieť v záverečnej časti *Antifóny*, v ktorej sa čiastkovo aktualizuje motív cesty z mesta do prírody – nie však v zmysle existenciálneho hľadania domova, ale ako banálny večerný výlet, exkurzia za sovami na Železnú studničku, počas ktorej sa protagonistu stratí v lese: „*Urobil dva kroky, potom sa zvrhol a vykročil opačným smerom. Nevedel, kam beží – takto ale predsa musí každú chvíľu naraziť na nejaký dom alebo cestu!*“⁷³ P. Krišťúfek využíva topos lesa ako ohrozujúceho miesta. Náhly moment strachu a hrôzy v lese s ohľadom na tému možno chápať aj ako prevrátenie pozícií – cudzím priestorom je príroda (les) a bezpečným

69 Tamže, s. 142.

70 Blazeovanosť považoval G. Simmel za hlavný rys veľkomestského človeka. Bližšie Derdowska, c. d., s. 58.

71 KRIŠTÚFEK, Peter: *Telá*. Bratislava : Artforum, 2016, s. 137.

72 Tamže, s. 16.

73 Tamže, s. 159.

150 útočiskom mesto: „*Keď oči otvoril, medzi holými konármi stromov uvidel presvitať svetlá mesta.*“⁷⁴ Motívy mesta-domova sa v texte opakujú: „*Vystúpil z auta, urobil pár krokov k okraju výbežku nad zrázom a pozeral sa na mesto. (...) Vzduch bol chladný, ale príjemný. Vanul vánok od mesta, voňal.*“⁷⁵

Prírodné prostredie v románe *Telá* však nie je len ohrozujúcim priestorom, ale aj prirodzenou súčasťou mesta – mestskou zeleňou s rôznymi funkciami: estetickou, hygienickou (mestské pľúca) i spoločenskou (priestor oddychu a stretávania sa).⁷⁶ Zároveň sa vyznačuje istou malebnosťou: „*Slnko viselo nízko, presvitalo cez koruny platanov a brestov a vrhalo krivolaké škvrny na chodníky. Viktor cítil malátnosť a príjemnú únavu z čerstvého vzduchu a nečakaného tepla.*“⁷⁷ Podobne ako u M. Kopsaya aj tu zeleň v meste plní funkciu „*oázy uprostred mesta*“,⁷⁸ no nestáva sa predmetom ničenia, ale kreatívneho stotožnenia sa s priestorom: zelené plochy v meste sú bežnou súčasťou urbanistického plánovania od 17. storočia, od parkov až po novorurálny urbanizmus záhradných miest.⁷⁹ Pobyt v parku i sledovanie sov v lesoparku sú bežnou súčasťou mestského fungovania, formou trávenia voľného času. Tým sa prístup P. Krištúfka odlišuje od nastavenia M. Kopsaya a M. Kompaníkovej, u ktorých je overovanie prírodného ideálu v jadre textov. (Skutočnosť, že táto podoba prírodného prostredia v mestských reprezentáciách M. Kopsaya a M. Kompaníkovej absentuje, resp. nesie sa v negatívnom duchu – spustený park, kľčovanie stromov v meste a pod., korešponduje s ich obrazmi hostilného mesta.)

Expanzívne mesto

Vo všetkých analyzovaných textoch možno sledovať vo väčšej či menšej miere narúšanie hraníc medzi prírodným a urbánnym priestorom. Zjednodušene možno hovoriť o dvoch podobách ich prelínania – na jednej strane stojí expanzívne mesto, ktoré sa viaže na obraz mesta ako všetko požírajúceho monštra.⁸⁰ Na druhej strane je expanzívna príroda v podobeestskej divočiny na okrajoch mesta alebo flóry a fauny priamo v meste.

Literárne obrazy expanzívneho mesta nie sú späté len príznakom antiurbánneho mýtu. Zároveň reflektujú zmeny v aktuálnom meste, neregulovaný fyzický a virtuálny rast mesta, v dôsledku ktorého mesto stráca svoju tradičnú podobu (európskeho mesta) a mení sa na globálne mesto, metropolu, megalopolis, urbánu krajinu a pod.⁸¹ Vďaka nekontrolovanému rastu strácajú mestá svoje pôvodné črty. V tomto momente je podstatná strata ohraničenosti ako mestského kritéria určeného sociológom Maxom Weberom.⁸² Jedným z dôsledkov týchto premien

74 Tamže.

75 Tamže, s. 130.

76 KRYLOVÁ, Radoslava: Městská divočina: Dystopie a heterotopie v současném městě. In: *Antropowebzin*, 2015, č. 1 – 2, s. 11 – 18. Dostupné na: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/15706/1/Krylova.pdf> [Dátum stiahnutia: 2019-10-07].

77 Krištúfek, c. d., s. 145.

78 Tamže.

79 Mongin, c. d., s. 97 – 100.

80 Hodrová, c. d., s. 290 – 327.

81 Mongin, c. d., s. 119 – 191.

82 MARCELLI, Miroslav: *Filozofi v meste*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 20 – 22.

je strata urbánnej skúsenosti, teda schopnosti plnohodnotne v meste žiť⁸³ (čo sa môže prejavovať citovým umŕtvením, stratou identity, obrazmi hostilného mesta a pod.), ako to možno vidieť vo všetkých textoch. Hoci na Slovensku sa nedá hovoriť o megalopolis, pohlcovanie krajiny mestom nie je pre mestské texty situované v slovenských mestách neznámou črtou. Dokladom je sídlisko na okraji mesta v tesnej blízkosti lesa u M. Kopcsaya: „*Keď prešiel za dom, ocitol sa na okraji lesa, popod ktorý sa vinula cesta lemovaná oranžovými pouličnými lampami. Tu sa začínala štvrť s rodinnými domami a záhradami. Z mesta von mierila diaľnica do Prahy, hukot áut tlmene doliehal až sem.*“⁸⁴ Na periférnom sídlisku, ktoré v románe funguje ako idylická horská pastvina, sa vedľa seba ocitajú les a sídlisko/diaľnica. V románe P. Krištúfka *Telá* sa okraj mesta obdobne spája s diaľnicou a výpadovkami, ktoré aj v tomto prípade nahrádzajú mestské hranice: „*Tam v diaľke je diaľnica, na horizonte vidí nekonečne plynúce body a úsečky, počuje jednoliaty a vzdialený šum.*“⁸⁵ Motívy diaľnic a iných dopravných tepien reprezentujú rozrastanie sa mesta otvaraním jeho hraníc.⁸⁶ Motívy diaľnic a ciest v mestských textoch možno teda vnímať aj ako výhonky mestského rizómu. Namiesto ohraničeného mesta sa vytvára obraz všadeprítomného mesta, ktorého hranice sú nielen neurčité (sídlisko prelínajúce sa s lesom M. Kopcsaya, opustené zarastajúce priemyselné zóny M. Kompaníkovej), ale dokonca už aj nahradené komunikačnými sieťami.

Rast mesta sa nemusí týkať len jeho vonkajších hraníc, prebieha aj v jeho vnútri – ide primárne o motívy prestavby mesta a s tým súvisiacej deštrukcie. Prehnaná stavebná aktivita v meste je zobrazovaná ako samoučelná, podobne ako všetky snahy v meste – rutinné, donekonečna sa opakujúce úkony, zobrazené ako „*nepotrebné aj napriek veľkému množstvu vykonanej práce*“.⁸⁷ Materiály sa privážajú, budovy sa búrajú, lešenia stavajú, ale stavby nie sú nikdy dokončené: „*Stavbári práve včera vyklčovali zopár orgovánov, aby si mohli postaviť výťah na nejakú ďalšiu strechu, ktorú zasa len zbúrajú a nedostavajú. Keď sa stavia, buduje, musí ísť všetko z cesty, nik nevie narobiť taký dôsledný a trvalý neporiadok ako práve stavbári.*“⁸⁸ V prípade textov M. Kopcsaya vedie stavebný ruch k ničeniu predovšetkým zvyškov zelene v meste, ktorá musí ustúpiť budúcim stavbám, čím sa dotvára obraz mesta ako všetko požierajúcej príšery.

Miznúce hranice medzi prírodným (vidieckym) a urbánnym prostredím sa však netýkajú len fyzického zväčšovania sa mesta. Prostredníctvom komunikačných a informačných tokov – diaľnice, rádio, televízia, internet a pod. – sa urbanizuje aj vidiek.⁸⁹ Výsledkom periurbanizácie, disperzného urbánneho rastu, sú hybridné miesta prímestských oblastí a satelitných mestečiek, ktoré by mali spájať výhody oboch spôsobov života.⁹⁰ Vidiek už nie je priestorom súzvuku s prírodou a previazaním s pôdou a tradíciami (R. Bílik, vychádzajúc z F. Mika, hovorí

83 Mongin, c. d.

84 Kopcsay, Domov, c. d., s. 20.

85 Krištúfek, c. d., s. 15.

86 Mongin, c. d., s. 119 – 191.

87 Kompaníková, c. d., s. 123.

88 Kopcsay, Domov, c. d., s. 51.

89 Derdowska, c. d., s. 102 – 103.

90 Mongin, c. d., s. 178 – 179.

152 o roľníckom archetype),⁹¹ ale hybridným a prázdny priestorom. Stratu identity vidieka tematizoval v slovenskej literatúre napr. už Rudolf Sloboda v románe *Rozum*, kde zmena na prímestskú oblasť miesto ideálneho života na vidieku a zároveň v meste ponúka „metaforu otupenosti a umŕtvenosti ľudských citov, psychiky a ratia“.⁹² Priestor, v ktorom žijú hlavné postavy novely *Na sútoku* od M. Kompaníkovej, je rovnako výrazne hybridný – je nositeľom mestských aj vidieckych znakov (od rodinných domov a záhrad, cez fabriky a kino), charakterizuje ho spustnutosť a odcudzenie, no zároveň funguje ako satelitné mestečko (dochádzanie do práce vlakom). Motív dopravného spojenia využíva M. Kompaníková aj v ďalšej svojej knihe – v próze *Biele miesta* práve zrušenie autobusovej linky indikuje finálny zánik osady Medovarky. M. Kopsay v *Medvedej skale* načrtáva aj ideál vidieckeho života, ktorý prispieva k vzniku satelitných mestečiek: „*Keď sa voda sypala a piesok lial, kúpil som si dom na dedine a bol som šťastný.*“⁹³ Kritériom kvality bývania býva cestné napojenie a časová vzdialenosť od mesta: „*dupnete na plyn a ste tu za trištvrte hodinky. Mám to odmerané.*“⁹⁴ Mobilita (ľudí, komodít, informácií) je kľúčovou charakteristikou a meradlom „úspešnosti“ mesta⁹⁵ – v duchu súdobého merania vzdialenosti, ktorá „je počítaná v jednotkách času a význam premísťovania se znižuje ve prospěch rychlosti převodu informací“.⁹⁶

Expanzivná príroda

Druhou podobou prelínania prírodného a urbánneho priestoru je prenikanie prírodných prvkov do mesta. Možno hovoriť o mestskej divočine⁹⁷ – sú to „miesta stojící na pomezí kultury a přírody, narušující tuto spornou dichotomií“.⁹⁸ Ide o koncept, ktorý opisuje „plochy, kde se struktury města ztrácí pod záplavou zeleně. Jsou to místa, která ztratila své původní využití a zvolna získávají přírodní ráz“,⁹⁹ teda predovšetkým mestske a prímestské novodobé ruiny alebo okrajové zanedbané plochy, ktoré sa postupne stávajú domovom rôznych nepôvodných druhov rastlín a živočíchov, ale taktiež ľudí alebo aspoň ich spoločensky nežiaducich aktivít.¹⁰⁰ D. Hodrová pracuje s konceptom divočiny, ktorého súčasťou sú aj cudzorodá flóra a fauna, dôraz kladie na ľudskú divočinu v podobe subkultúr (hovorí o mestskej divočine), ale aj marginalizovaných skupín všeobecnejšie – ich nekonformnosť označuje ako prejav odcudzenia sa mestu, jeho neakceptovania.¹⁰¹ Na rozdiel od prírodnej divočiny nie je mestska divočina odtrhnutá ani časovo, ani priestorovo od ľudskej činnosti, práve naopak, je každodennou zložkou súdobého mesta a jeho opomenutým produktom. Je rovnako ako divoká

91 Bilič, c. d., s. 46 – 47.

92 JENČÍKOVÁ, Eva: Mesto ako médium modelovej existencie človeka. K toposu mesta v Slobodovom románe *Rozum*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 48, 2002, č. 1, s. 34.

93 Kopsay, *Medvedia skala*, c. d., s. 66.

94 Tamže, s. 65.

95 Mongin, c. d., s. 119 – 191.

96 Derdowska, c. d., s. 102.

97 Ide o jeden z mnohých termínov označujúcich tieto miesta: stratené miesta, nová divočina, urban decay (mestský rozklad), pustina, prázdny priestor a iné. Bližšie Krylová, c. d., s. 11.

98 Tamže.

99 Tamže.

100 Tamže, s. 14.

101 Hodrová, c. d., s. 49 – 54.

príroda neregulovaná a človekom neskrotená. Odhliadnuc od botanickej a ekologickej optiky¹⁰² možno mestskú divočinu chápať ako zrkadlo „úpadku odrážející špatnou společensko-ekonomickou situaci lokalit, v nichž se objevují“,¹⁰³ a ešte všeobecnejšie ako istý kontrast k utópii moderného mesta – „čistého, krásneho a štruktúrovaného mesta s dokonalým rádom“.¹⁰⁴

Kým u M. Kopsaya majú okraje mesta podobu „malebných“ sídlisk,¹⁰⁵ kde sa na hraniciach mesta prelínajú lesy a diaľnice, v ďalších uvedených prózach okraje mesta pripomínajú skôr pustatinu, ktorá „rodí pocit nuceného odcizení a exilu“:¹⁰⁶ „za skladom na starej pohovke, z ktorej kde-tu trčali pružiny, a pozerali na planiny za mestom, porastené chudobnou zaprášenou trávou, povalovali sa na nich zvyšky betónových panelov a pokrútené železo, ako po boji. Občas kde-tu vyletelo pod náporom vetra igelitové vrečko a plachtilo vzduchom. (...) Na okraji mesta, na okraji skutočnosti. Na okraji bežnej, každodennej reality.“¹⁰⁷ Okraje mesta sú „zem nikoho“,¹⁰⁸ je to mestská divočina, „fyzická manifestace lidského zanedbávání a lhostejnosti“.¹⁰⁹ Napriek prítomnosti flóry nejde o prírodnú krajinu, no nie je to ani mesto, len jeho rumovisko – neprijemný až ohrozujúci priestor, kde pobyt ľudí nie je vítaný.

Podobne divoké a prírodou pohlcované periférie možno nájsť v novele M. Kompaníkovej *Na sútoku*: „Do domu sa vchádzalo z veľkej plochy pokrytej rozmrveným betónom, na ktorej sa občas otáčali a parkovali zájazdové autobusy a trénovali jazdy študenti autoškoly. Plocha bola pôvodne parkoviskom letného kina, no kino už nefungovalo a areál pomaly požierala vegetácia.“¹¹⁰ Okraj mesta nie je mestskou verzou horskej idyly, ale zabudnutou upadajúcou časťou vydanou napospas živlom – mestskou divočinou, ktorá narúša predstavu večne rastúceho mesta. U M. Kompaníkovej však nejde o obrazy boja o priestor medzi mestom a prírodou (čo je motív použitý P. Krištúfkom v románe *Telá*), ale skôr o prirodzený tok času a obraz úpadku, ktorý sa vyskytuje naprieč autorkinou tvorbou: opustené továrne, zanesené kanály, pusté ulice a parky, rozpadávajúce sa domy a pod. Tieto priestorové charakteristiky sa viažu nielen na prežívanie postáv, ale tiež na ich vlastné priestorové situovanie (ich periférnosť).¹¹¹

Okrem toho, že mestská divočina narúša predstavu mesta ako betónovej púšte,¹¹² prírodné prvky pohlcujúce zvyšky mestského priestoru na okrajoch

102 Téma mestskej divočiny ako aj potláčania prírodných zón v mestskom prostredí so sebou logicky nesie ekologické konotácie, tu naznačené cudzokrajným druhmi či znečistenou krajinou.

103 Krylová, c. d., s. 13.

104 Tamže, s. 12.

105 Prírodné motívy v textoch M. Kopsaya nie sú mestskou divočinou, pripomínajú skôr idylický duch malebných miest. Napriek tomu, že príroda v Kopsayových textoch nepohlcuje mesto, ale presne naopak, je mestom ohrozovaná, má s ňou spoločné črty – cudzokrajný pôvod tamojšej fauny. Pajasene žliazkaté, sofony japonské, orgovány a pod. sú nepôvodné rastlinné druhy, teda prejavy globálneho ekosystému, typické aj pre územia mestskej divočiny.

106 Derdowska, c. d., s. 107.

107 Krištúfek, c. d., s. 21.

108 Tamže, s. 27.

109 Krylová, c. d., s. 15.

110 Kompaníková, c. d., s. 29.

111 Součková, c. d.; Passia – Taranenková (eds.), c. d., s. 104.

112 Derdowska, c. d., s. 103.

154 relativizujú modernú predstavu o meste ako o nástroji na skrotenie prírody.¹¹³ Prítomnosť mestskej divočiny na periférii narúša koncept moderného mesta-utópie, ktoré je presne štruktúrované, sterilné, dekorporalizované.

Záver

Na odstraňovanie hraníc medzi zložkami antinómie možno nazerať na jednej strane ako na reflexiu premien súdobého mesta, primárne jeho prudkého rastu a naň nadväzujúceho úpadku, predovšetkým jeho okrajových častí alebo bývalých industriálnych zón. M. Mongin v súvislosti s dnešným mestom hovorí o posturbánnej situácii, keď mesto väčšie ako miesta (autonómny priestor vzťahmi prepojený so svojím okolím) definujú toky (akákoľvek komunikačná sieť, na ktorú je mesto napojené, resp. je ňou tvorené: doprava, telekomunikácie a iné technologické toky), čím sa mení doterajšia podoba mesta – jeho centrickosť a kultúra hraníc.¹¹⁴ Vďaka tomu sa klasická opozícia mesta a prírody stáva nefunkčnou, keďže sa jej prvky vzájomne prestupujú, alebo vznikajú zóny, ktoré nemožno zaradiť ani do jednej kategórie – mestská divočina, prímestské oblasti, lesoparky a pod.

Na druhej strane práve spájanie pôvodne kontrastných prvkov zachytáva heterogenitu a mnohoznačnosť mestského prostredia v duchu tendencií mestskej regulácie a jej narúšania určených D. Hodrovou.¹¹⁵ Podľa D. Hodrovej v meste fungujú dve protichodné, ale zároveň vyvažujúce tendencie – normatívna tendencia k regulácii a homogenosti a tendencia túto normatívnosť narúšať a problematizovať. Nevzťahuje sa len na prírodné/organické prvky v meste/mestských textoch – ide o akýkoľvek spôsob ozvláštnenia, scudzenia v textoch, ako barbarizácia, karnevalizácia, subjektívizácia, fragmentácia a pod.¹¹⁶ Mestskú divočinu potom možno chápať ako jeden z jej prejavov. Motívy rozrastania sa mesta (výstavba, ničenie mestskej zelene, skultúrnené prírodné plochy, komunikácie a pod.) predstavujú mestskú normatívnosť, agresívnu „kolonizáciu“ a „krotenie“ okolia v prospech stavebného ruchu, civilizačného pokroku a mestského poriadku,¹¹⁷ ktoré sú prezentované ako jedna z typických črt moderného mesta.¹¹⁸ Oproti tomu motívy mestskej divočiny – rastlinnej aj ľudskej – predstavu homogenizovaného mesta narúšajú.

Analyzované texty troch súčasných slovenských prozaikov problematizujú vzťah mestského a prírodného prostredia. Ideál prírodného života je pre nich do značnej miery mestským konštruktom. Prehodnocujú pôvodnú štruktúru tradičného motívu návratu z ohrozujúceho mesta do bezpečného lona prírody a tematizujú stieranie hraníc medzi prírodným a urbánnym prostredím. Robia tak prostredníctvom motívov nekontrolovane rastúceho mestského prostredia, periurbanizácie, ako aj motívmi mestskej divočiny. Takéto narúšania pôvodnej opozície ďalej diferencujú tematické a naratívne štruktúry témy mestsko-prírodných vzťahov v slovenskej literatúre.

113 Marcelli, Mesto vo filozofii, c. d., s. 106 – 160.

114 Mongin, c. d., s. 119 – 191.

115 Hodrová, c. d., s. 47 – 49.

116 Tamže, s. 49 – 54.

117 Odlišnou podobou normatívnej tendencie a prelínania mestského a prírodného priestoru sú skultúrnené prírodné plochy mesta – parky, lesoparky a pod. Predstavujú regulované prírodné zóny oddychu.

118 Hodrová, c. d., s. 48 – 54; Marcelli, Mesto vo filozofii, c. d., s. 106 – 160.

Pre ďalší výskum bude produktívne overiť formulované zistenia na širšom katalógu textov, napr. takých autorov ako Václav Pankovčín, Peter Pišťanek, Uršula Kovalyk, Vanda Rozenbergová. Výzvou je aj zaradenie próz situovaných mimo slovenské prostredie (napr. Peter Macsovszky: *Tantalópolis*), hoci – ako tvrdí J. Derdowska – „zde není podstatné, jestli zdrojem prožitku (...) bude krajina Los Angeles či ostravská periferie“.¹¹⁹ Inou otázkou je relevancia ekokritických prístupov alebo reflektovanie problematiky v stredoeurópskom kontexte.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0069/19 „*Geo-poetika*“ Bratislavy: *reprezentácie mesta v slovenskej literatúre po roku 1918*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Radoslav Passia, Ph.D. Doba riešenia: 2019 – 2022.

Pramene

KOMPANÍKOVÁ, Monika: *Biele miesta*. Bratislava : K. K. Bagala, 2006.
 KOMPANÍKOVÁ, Monika: *Na sútoku*. Bratislava : Artforum, 2016.
 KOPCSAY, Máriaus: *Domov*. Bratislava : K. K. Bagala, 2005.
 KOPCSAY, Máriaus: *Medvedia skala*. Bratislava : Marenčin PT, 2009.
 KRIŠTÚFEK, Peter: *Telá*. Bratislava : Artforum, 2016.

Literatúra

BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: *Urbánna antropológia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2003. Dostupné na: <https://www.ff.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=489> [Dátum stiahnutia: 2018-03-12].

BÍLIK, René: K tematizácii mesta v slovenskej literárnej kultúre. In: MALURA, Jan – TOMÁŠEK, Martin (eds.): *Město. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2011.

DERDOWSKA, Joanna: *Kmitavá mozaika. Městský prostor a literární dílo*. Příbram : Pistorius & Olšanská, 2011.

HODROVÁ, Daniela: *Citlivé město. Eseje z mytopoetiky*. Praha : Akropolis, 2006.

HUČKOVÁ, Dana: Podoby veľkomesta a malomesta v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia (Úvodné poznámky k téme). In: *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 6, s. 505 – 545. Knižne in: HUČKOVÁ, Dana: *Kontexty Slovenskej moderny*. Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 239 – 265.

JANECOVÁ, Tamara: *Kontexty a podoby outsiderstva v súčasnej slovenskej próze (Stanislav Rakús, Balla, Máriaus Kopcsay)*. [Dizertačná práca]. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2016.

JENČÍKOVÁ, Eva: Mesto ako médium modelovej existencie človeka. In: *Slovenská literatúra*, roč. 48, 2002, č. 1, s. 31 – 39.

KAMENČÍK, Marián: Domov ako permanencia úniku – stratifikácia literárneho priestoru a jeho modalita (na príklade románu Máriausa Kopcsaya Domov). In: POSPÍŠIL, Ivo – ŠAUR, Josef: *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech: (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Brno : Masarykova univerzita, 2010. s. 273 – 286. Dostupné na: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/133538> [Dátum stiahnutia: 2016-03-15].

KRČMÉRYOVÁ, Eleonóra: *Poznámky k prozaickéj (de)generácii*. Bratislava : Stimul, 2008.

- 156 KRYLOVÁ, Radoslava: Městská divočina: Dystopie a heterotopie v současném městě. In: *Antropowebszin*, 2015, č. 1 – 2, s. 11 – 18. Dostupné na: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/15706/1/Krylova.pdf> [Dátum stiahnutia: 2019-10-07].
- LEŠOVÁ, Daniela: Ako priestor rozpráva príbeh o anestetike alebo Čo majú spoločné Gregory Crewdson a Monika Kompaníková. In: FEDROVÁ, Stanislava – JEDLIČKOVÁ, Alice (eds.): *Intermediální poetika příběhu*. Praha : Akropolis, 2011, s. 31 – 51.
- MARCELLI, Miroslav: *Filozofí v meste*. Bratislava : Kalligram, 2009.
- MARCELLI, Miroslav: *Mesto vo filozofii*. Bratislava : Kalligram, 2011.
- MINÁR, Pavol: Mesto v slovenskej medzivojnovnej fikcii (predpoklady, pravidlá, kódy a logika produkcie textov). In: MANNOVÁ, Elena (ed.): *Mešťanstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 111 – 136.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (eds.): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.
- MONGIN, Olivier: *Urbánní situace*. Praha : Karolinum, 2017.
- PASSIA, Radoslav – TARANENKOVÁ, Ivana (eds.): *Hľadanie súčasnosti*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2014.
- SOUČKOVÁ, Marta: *P(ř)ózy po roku 1989*. Bratislava : Ars Poetica, 2009.
- SVATOŇ, Vladimír: Na cestě z centra na okraj – z města na venkov. In: KRÁL, Oldřich – HRBATA, Zdeněk (eds.): *Cesty. Pojem – Metafora – Žánr. Studie z komparatistiky*. Zv. 4. Praha : Univerzita Karlova, 2004, s. 113 – 125.
- ŠIDÁK, Pavel: *Úvod do studia genologie*. Praha : Akropolis, 2013.